

УДК 159.955

І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, Т. А. Довгалюк

МИСЛЕННЯ ЯК МЕТАКОГНІТИВНИЙ ФЕНОМЕН

У статті здійснено теоретичний аналіз поняття метамислення, його структури, спрямованості та функціонального призначення. Описано співвідношення метамислення до первинного когнітивного процесу – мислення. Надано характеристику психологічного змісту, закономірностей функціонування та особливостей процесуального і результативного прояву метамислення. Розглянуто основні методологічні проблеми та засади експериментального дослідження мислення як феномену метапізнання.

Ключові слова: метапізнання, метакогнітивні процеси, метамислення, саморегуляція.

В статье осуществлен теоретический анализ понятия метамышления, его структуры, направленности и функционального значения. Дано описание соотношению метамышления к первичному когнитивному процессу – мышлению. Охарактеризовано психологическое содержание, закономірности функционирования и особенности процессуального и результативного проявления метамышления. Рассмотрены основные методологические проблемы и принципы экспериментального исследования мышления как феномена метапознания.

Ключевые слова: метапознание, метакогнитивные процессы, метамышление, саморегуляция.

The paper analyses the metathinking concept, its structure, orientation and functional values. It describes the applying of metathinking to the primary cognitive process – thinking. A psychological content, features and patterns of functioning and effective procedural manifestations of metathinking are discussed. The main methodological issues and the principles of experimental investigation of thought as a phenomenon of metacognition are characterized as well.

Key words: metacognition, metacognitive processes, metathinking, self-regulation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі науки не існує єдиного підходу до визначення структури, функцій та методів

дослідження мислення як феномену метапізнання. Ця проблема пов'язана, зокрема, із використанням терміну «метапізнання» в різних контекстах у таких наукових галузях, як когнітивна психологія, педагогіка, філософія, психолінгвістика тощо; із розмежуванням змісту «метапізнання» з поняттям «пізнання», «мислення» з «метамисленням» тощо; із побудовою уявлень про метапізнання (а відтак, і про метамислення) на основі різних теоретико-методологічних позицій тощо.

Також варто зауважити, що терміни, які позначають метакогнітивні феномени, не отримали досі широкого розповсюдження у вітчизняній практиці вивчення мислення і пізнання. Однак у вітчизняній психології ведуться дослідження в проблемній області метапізнання, але для їх опису та пояснення результатів використовується дещо інший семантичний апарат. Зокрема, активно використовується термін «рефлексія», «рефлексивні процеси», саморегуляція тощо. Наприклад, у багатьох дослідженнях показник розвитку рефлексії обґрунтовується як показник, що свідчить про рівень розвитку метамислення [8].

У загальному плані метапізнання визначається, як знання про функціонування власних когнітивних процесів, або в більш неформальному контексті «мислення про пізнання» [21]. Воно може набувати різних форм; включає знання про те, коли і як використовувати конкретні стратегії в навчанні або у процесі вирішення задачі. Окреслимо також низку проблем, пов'язаних із розумінням мислення як мета процесу. Насамперед це проблема розуміння метамислення науковцями в певній дихотомії: одні автори описують метамислення у статичному вимірі – як метакогнітивне знання, а інші в динамічному – як процеси (метакогнітивний моніторинг та контроль). Також можна виокремити проблематику пов'язану із природою та сутністю метакогнітивних процесів, а саме із позиції розуміння відношення метапроцесів до первинних когнітивних процесів (процесів нижчого рівня); їх диференційованості із погляду їх спрямованості і функціонального призначення; визначення психологічного змісту, механізмів та закономірностей метапроцесів, їх інтегративності в діяльності; кваліфікації метамислення із позиції рівня його усвідомленості.

У проаналізованій нами літературі виділяють низку проблем теоретико-методологічного плану, що стосуються вивчення метакогнітивних процесів. Зокрема А. В. Карпов та І. М. Скитяєва

вказують на деякий інваріант основних аспектів бачення предмета дослідження, синтез яких дає його системну, більш повну характеристику. Це зокрема необхідність розкриття *якісної специфіки* предмета через устанавлення його системоутворюючого фактора та включення в контекст певної метасистеми; визначення його *загальних та специфічних* щодо цієї системи характеристик. Вивчення метакогнітивних процесів у плані *структурних* (устанавлення складових компонентів та механізмів їх структурування в єдине ціле), *функціональних* (виявлення динаміки, тобто функціональної, процесуальної організації), *генетичних* (виявлення закономірностей розвитку) особливостей, а також системних якостей, інтегральних характеристик [4].

Цією тематикою та окремими аспектами займалися ряд науковців, таких як Дж. Флейвел, А. Браун, Р. Ключе, А. Шоенфілд, Т. Нельсон та Л. Нарренс, які одні із перших розробляли моделі та давали пояснення феномену метапізнання та метамислення зокрема; А. В. Карпов та І. М. Скитяєва, які вивчали теоретико-методологічні засади вивчення метакогнітивних процесів. Т. Чернокова, Р. Стернберг, Д. Шартъе, Е. Лоарер, Ю. Корнілов вивчали особливості саморегуляції пізнавальної діяльності; О. К. Самойличенко розглянув основну проблематику методології діагностики метамислення. А. В. Карпов досліджував взаємодію метапроцесів у їх системогенезі; Є. Савін та А. Фомін, Дж. Меткалф досліджували проблеми точності та об'єктивності метакогнітивних суджень. Тому така тематика є актуальною і на основі наявних теоретичних надбань потребує подальших розробок та узагальнень.

Основна **мета** цієї статті полягає у ґрунтовній характеристиці мислення як метакогнітивного феномену.

Із погляду вищезазначених проблем завданнями нашого дослідження є визначення специфіки метамислення, як категоріальної одиниці метапізнання; характеристика співвідношення метамислення до його родового поняття – мислення; розгляд методологічних засад дослідження метамислення.

Виклад основного матеріалу. Оскільки поняття «метамислення» відноситься до категорії «метакогнітивних процесів», доцільно насамперед дати певні пояснення щодо визначення цього терміну та з'ясувати, у чому його специфіка та специфіка метапізнання загалом.

У сучасних психологічних дослідженнях мислення вивчається як метакогнітивний феномен у плані його результатів (метакогнітивне знання) та у плані процесу (метакогнітивний моніторинг та контроль). Отже, подібно до інших метакогнітивних феноменів в описах метамислення («мислення про мислення») спостерігається дихотомія: одні автори описують метамислення у статичному вимірі – як знання, а інші в динамічному – як процеси.

Поняття «метамислення» створено за зразком поняття «метапам'ять» уже досить давно (поняття «метапам'ять» було вжито Флейвелом ще у 1971 році). Після виходу праці Дж. Флейвела стали проводитись дослідження метамністичних процесів, результати яких вивели вчених на проблему метамислення та свідомої регуляції пізнавальних процесів.

У процесуальному плані метамислення визначають, зокрема, як здатність людини пізнавати, аналізувати та змінювати власний спосіб мислення. Тобто підкреслюється дві основні його функції: *когнітивна* (здатність пізнавати і аналізувати власне мислення) та *регулятивна* (здатність змінювати власний стиль мислення, щоб він оптимально підходив для проблемної ситуації) [8].

Стверджується, що наявність у людини знань про пізнавальні процеси, застосування цих знань суттєво видозмінює протікання самих процесів пам'яті і мислення. Зокрема згідно з дослідженнями А. В. Карпова та його колег, метамислення (об'єктом якого є власне мислення) призводить до формування рефлексивних та регулятивних стратегій мислення.

У найбільш загальному вигляді метакогнітивні процеси визначають як мимовільні або свідомі зусилля різного ступеня узагальнення з організації та оптимізації пізнавальної діяльності. Іншими словами, це ті процедури, за допомогою яких людина регулює своє пізнання (у тому числі мислення). При цьому передбачається, що така регуляція суттєво полегшує досягнення цілей діяльності [1].

Виокремимо важливі теоретичні положення, пов'язані з розумінням природи та сутності метакогнітивних процесів:

1. У загальнопсихологічному статусі метапроцеси є процесами «другого рівня» складності щодо традиційно виокремлюваних психічних процесів (первинних процесів). Метапроцеси диференціюються від когнітивних процесів не за критерієм їх вищої складності, а за спрямованістю та за їх предметом. Тобто, вищі рівні пізнання орієнтовані на роботу нижніх рівнів. Проте метапроцеси

можуть реалізовуватись тими самими операційними засобами, що й первинні когнітивні процеси.

2. Метакогніції не є самостійним процесом, а є певним аспектом інших психічних процесів, при цьому визначаючи їхню якість та характер перебігу. Якщо когнітивні процеси відповідають за переробку інформації, то метакогніції відповідають за *саморегуляцію інтелектуальної діяльності*. Тому, метамислення не є особливим видом чи типом мислення, а визначає певну якість мислительних процесів (наприклад, адекватність інтроспективних уявлень про власне мислення).

3. Метакогнітивні процеси двоєдині за своєю психологічною природою: вони одночасно є і *когнітивними* (за психологічними механізмами, змістом, закономірностями), і *регулятивними* за спрямованістю, тобто функціональним призначенням. Уже в самій етимології поняття «метакогнітивний» міститься вказівка на вихід за межі когнітивної підсистеми («мета») психіки в іншу – регулятивну.

4. Метапроцеси вирізняються практично необмеженою багатоманітністю операційних механізмів (формуються у процесі індивідуального розвитку) при обмеженому наборі функціональних (визначені генетично та задані психофізіологічними особливостями людини). Представники генетичного напрямку вважають, що метакогнітивні процеси та здібності, спонтанно проявляючись уже в 4-6-річному віці, визначають динаміку та регуляцію когнітивних процесів [4].

5. На думку А. В. Карпова, зрозуміти сутність метакогнітивних процесів можна тільки досліджуючи їх у тій системі, у якій і для якої вони формуються і функціонують. У якості такої системи є психологічна система діяльності. У ній метакогнітивні процеси розкриваються в їх основній, тобто регулятивній функції і реалізуються як інтегративні процеси регуляції діяльності і поведінки [2].

6. Важливою методологічною проблемою є вирішення питання про рівень та критерії усвідомлення метакогнітивних процесів. Чи можна відносити до категорії метакогнітивних процесів, які першопочатково були метапізнавальними, а потім стали автоматизованими і неусвідомлюваними? Позиції авторів із цього приводу розходяться. Так, частина дослідників вважають, що термін «метакогнітивний» повинен стосуватися тільки до усвідомлюваних суджень, об'єктом яких є інші думки та судження.

Т. Чернокова, досліджуючи роль метакогнітивних знань у саморегуляції пізнавальної діяльності старших дошкільників, вважає більш продуктивним підхід таких дослідників, як Р. Стернберг, Д. Шартъе, Е. Лоарер, Ю. Корнілов, які вважають, що метакогнітивні процеси регулюють перебіг власне когнітивних процесів, і при цьому вони не обов'язково повинні бути усвідомлені [10]. Проте, навіть визнаючи існування механізмів переходу метакогнітивних процесів у ряд неусвідомлюваних, автоматизованих (у процесі формування метакогнітивних навичок), багато дослідників вважають, що термін «метакогнітивний» краще відносити тільки до свідомих суджень, об'єктом яких є інші думки, судження, інформація загалом. Зарубіжні дослідники умовно відносять до «метакогнітивного» тільки ті процеси, які підлягають свідомому контролю суб'єкта і, отже, можуть бути актуалізовані і вивчені в експерименті.

Вивчаючи питання мислення як метакогнітивного феномену, потрібно також розглянути співвідношення метамислення та його родового поняття – мислення.

Уперше проблема такого співвідношення піднімав у своїх роботах Дж. Флейвел. Він визначав метамислення як свідому регуляцію мислення, вважаючи, що метакогнітивне мислення є усвідомленим зусиллям індивіда, яке зазвичай спрямоване на вирішення конкретної задачі [11].

У його роботах проблема співвідношення стосується об'єкта метамислення. Учений співвідносить метакогнітивне мислення з формальними операціями Ж. Піаже, у яких вищі рівні мислення управляють нижчими рівнями [14]. У його концепції, метапізнання відбувається через взаємодію між чотирма класами явищ: метакогнітивне знання; метакогнітивні переживання; метакогнітивні цілі та завдання; метакогнітивні стратегії і мисленнєві дії [12].

Дж. Флейвел стверджував, що метакогнітивні знання (metacognitive knowledge) принципово не відрізняються від інших знань, але їх об'єкт відрізняється – вони стосуються когнітивних процесів. Метакогнітивні переживання (metacognitive experiences) як внутрішні емоційно-когнітивні реакції індивіда також орієнтуються на роботу мислення у процесі вирішення задачі та на об'єктивний елемент – саму проблемну ситуацію. Метакогнітивні переживання залежать від ступеня розуміння та знайомості задачі, відповідності результату очікуванням і витраченим ресурсам тощо.

Дж. Флейвел підкреслював суміжний характер метакогнітивних переживань і метакогнітивних знань. Наприклад, відчуття нерозуміння чогось; відчуття, що щось важко або легко пригадати, вирішити, або усвідомити; відчуття того, що ми досягаємо, досягли, або не досягли певної когнітивної цілі [12]. Метакогнітивні цілі (metacognitive goals) виражаються в бажаних результатах когнітивної діяльності, у цьому випадку на бажаних результатах мислення. Досягнення метакогнітивної мети значною мірою спирається як на метакогнітивні знання, так і на метакогнітивні відчуття для успішного вирішення задачі [12]. Метакогнітивні стратегії (metacognitive strategies) – це впорядковані процеси, які використовуються для управління власною пізнавальною діяльністю і забезпечують досягнення когнітивних цілей. Людина з добре розвиненими метакогнітивними навичками й обізнаністю використовує їх для регуляції процесу вирішення задачі, планування та моніторингу когнітивної діяльності й узгодження її результату із зовнішніми вимогами.

Слід зазначити різницю між когнітивними стратегіями і метакогнітивними стратегіями. Перші допомагають індивіду досягти специфічної пізнавальної мети (наприклад, запам'ятати текст), а другі використовуються для контролю за досягненням цієї мети (наприклад, самоопитування на предмет розуміння тексту). Метакогнітивні компоненти, як правило, активізуються, коли діяльність когнітивних процесів зазнає невдачі (наприклад, нерозуміння тексту з першого прочитання). Така невдача активізує метакогнітивні процеси, що дозволяють індивіду виправити ситуацію [13].

Послідовниця Дж. Флейвела, американська дослідниця Анна Браун (Brown) розділила метапізнання на дві категорії: *знання про пізнання* та *регуляцію пізнання*. Знання про пізнання це те, що люди думають про свої пізнавальні процеси та передбачає їх здатність розмірковувати над своїми когнітивними процесами, ставлячись до них як до об'єкта рефлексії [5].

Для розуміння сутності такого співвідношення доцільно також згадати праці Р. Ключе. Спираючись на роботи Дж. Флейвела, Р. Ключе узагальнив ознаки метакогнітивної поведінки. Вона включає:

- знання щодо функціонування мислення;
- вміння контролювати і регулювати напрямок процесу мислення [4; 17].

Р. Ключев зробив внесок у розуміння того, що є і що не є метапізнавальним. Згідно з його теорією, декларативній пам'яті відповідають збережені дані в довготривалій пам'яті щодо пізнавального рівня. Процедурній пам'яті відповідають збережені системні процеси – знання, які обумовлюють вибір, реалізацію і регуляцію процесу рішення. Системні, або виконавчі процеси спрямовані на вирішення певної проблеми. Вони здійснюють моніторинг та контроль когнітивних процесів.

Алан Шоенфілд визначав «мислення про мислення» як метакогнітивний процес, що включає три важливі аспекти:

- знання про сам мислительний процес,
- його контроль, або саморегуляція,
- інтуїція,
- переконання, щодо діяльності когнітивних процесів [22].

Ще одна концепція у якій виражається співвідношення когнітивних та метакогнітивних процесів запропонована Т. Нельсоном та Л. Нарренсом. У їхній моделі метапізнання розглядалось через функціонування метакогнітивного моніторингу та контролю. Метакогнітивний моніторинг визначався, як потік інформації із *об'єктного рівня* (діяльність когнітивних процесів, характеристики задачі та інформації, час, умови [18]) до *мета-рівня* (знання про діяльність когнітивних процесів). А контроль, як потік інформації від *мета-рівня* до *об'єктного рівня* – на основі вже наявних знань про діяльність когнітивних процесів та на основі інформації, що в процесі рішення надходить ззовні, відбувається модифікація когнітивної діяльності.

Серед вітчизняних учених ця проблематика була, по суті, означена в культурно-історичній теорії Л. С. Виготського, згідно з якою всі вищі психічні функції є «процесами оволодіння нашими власними реакціями», а характеристики, що давав учений цим психічним процесам, можуть бути віднесені до метакогніцій, описаних Дж. Флейвелом [9]. У теорії Л. Виготського розвиток вищих психічних функцій, як моніторингу, визначення цілей та планування діяльності, розподіл уваги тощо відбувається у процесі інтеріоризації, де відповідальність за здійснення цих функцій переноситься на внутрішню – когнітивну діяльність. Цей перехід від регуляції іншими до саморегуляції (інтеріоризація) на початку 2000-х років став основною темою дискусій у контексті проблеми метакогнітивного розвитку.

Досить повно проблему співвідношення мислення та метамислення розглядає А. В. Карпов [3]. Автор спростовує на перший погляд просте та очевидне у гносеологічному плані твердження про те, що мислення як «первинний» процес та метамислення як «вторинний» є диференційованими за достатньо чітким критерієм їх спрямованості. Ідея, що мислення має об'єкту спрямованість, тобто на зовнішнє середовище, а метамислення, навпаки, спрямоване тільки на суб'єкту реальність та на саме мислення зокрема, науковець уважає оманливим.

Розглядаючи співвідношення цих процесів, автор насамперед концентрується на визначенні характеру залежності результативних проявів мислення і метамислення. Хоча метамислення як і будь-який метапроцес реалізується тими самими операційними засобами, що і первинний процес, який із ним співвідноситься (в нашому випадку мислення), зв'язок між результативними параметрами цих процесів не є прямим і належить до залежностей «типу оптимуму». Така залежність характеризується нелінійним зв'язком, а саме зв'язком перевернутого «U».

На основі своїх досліджень А. В. Карпов установив, що результативні параметри метамислення зростають при «першопочатковому зростанні» аналогічних параметрів самого мислення, однак на деяких середніх значеннях параметри метамислення уповільнюють темпи своєї позитивної динаміки та стабілізуються. Далі, вже при високих параметрах мислення, спрямованість змінюється з позитивної на негативну. Значимий кореляційний зв'язок між ними як правило відсутній, тобто «добре розвинуте мислення» – це ще не є «необхідна і достатня» умова «добре розвинутого» метамислення. Оскільки такий зв'язок є взаємозалежним, то мислення найбільш продуктивне, а міра його результативних параметрів найбільш виражена при деяких середніх (тобто оптимальних) значеннях рівня розвитку метамислення. Це означає, що як і низький рівень розвитку метамислення, так і високий, є своєрідним інгібітором результативних характеристик мислення, а також інтелекту. І навпаки, їх максимальні значення мають місце при середніх, хоча і відносно високих, значеннях метамислення.

Такі емпіричні дані автор пояснює тим, що в онтогенезі та у процесі інтеріоризації здатність до усвідомленого контролю, регуляції та рефлексії й моніторингу власних психічних процесів у тому числі, і мислення набувають *суб'єктивного характеру*. Елемент

суб'єктивності провокує можливість «відступу від об'єктивності», «деформації раціональності», спотворення об'єктивної логіки мислення, виникнення «пізнавальних ухилів» (biases) (Т. Тверскі, Д. Канеман, П. Словик) [16]. Іншими словами, всі метамисленнєві процеси як закономірні і необхідні продукти онтогенетичного розвитку психіки, у цілому позитивно впливають на її функціонування, але містять потенційну можливість для порушень, деформацій тих об'єктивних закономірностей, за якими вона функціонує шляхом інтерференції з нею. Це найбільш імовірно на високому і дуже високому рівні розвитку метамислення.

Результати одного з досліджень А. В. Карпова, І. М. Скитяєвої, у якому вивчалися особи з надмірно високим рівнем рефлексивності показали, що суттєва частина операціональних засобів метамислення (метамислительні стратегії та евристики) за своїми змістовними характеристиками або дуже близькі до операціональних засобів та механізмів «психологічного захисту», або безпосередньо детерміновані останніми.

Отже, якщо питання про зміст метамислення не викликає проблем, то питання про його функціональність становить предмет дискусій. Доволі часто неузгодження поглядів стосується саме вектору спрямованості метамислення та характеру взаємозв'язку, що існує між цим метапроцесом і мисленням.

Іншою проблемою, яку варто розглянути, є методологія експериментального дослідження метамислення. Оскільки, на сучасному етапі вона ще недостатньо добре розроблена, існують певні методологічні труднощі у виборі, а також розробці методів дослідження мислення як метапізнавального феномена.

О. К. Самойличенко, розглянувши деякі методи діагностики мета мислення, виділив основні проблеми в цій сфері [7]:

- проблема критеріїв усвідомленості в дослідницькій практиці метапроцесів;
- проблема диференціації когнітивних і метакогнітивних процесів;
- проблема діагностики метамислення як процесу та всіх його аспектів (когнітивного, регулятивного, особистісного тощо);
- проблема системогенезу метапроцесів.

Коротко опишемо сутність проблем. Проблема критеріїв усвідомленості: якщо дослідник вважає, що до усвідомленого можна віднести тільки такий досвід, про який суб'єкт міг би дати вер-

бальний звіт, то він обирає суб'єктивний критерій усвідомленості та відкидає об'єктивний (успішне виконання піддослідним завдання з виявлення стимула на рівні, що перевищує ймовірність випадкового вгадування). Таким чином, залежно від того, який критерій буде застосовуватись, дослідник отримає різні результати.

У сучасних метакогнітивних дослідженнях поширеною є *парадигма калібрування впевненості*, що полягає у співставленні показників суб'єктивної впевненості досліджуваного та об'єктивних результатів вирішення тієї чи іншої задачі. У межах цієї парадигми емпірично зафіксовані зв'язки між якістю метакогнітивного моніторингу в аспекті суджень про впевненість у знанні та різними об'єктивними (наприклад, складність задачі) та суб'єктивними змінними (знання суб'єктом предмета). У вказаному контексті відомими є *ефект «легкості-важкості»* (парадоксальна недооцінка досліджуваними правильності вирішення легких завдань та надмірна суб'єктивна впевненість у правильності вирішення важких завдань), а також *ефект надмірної впевненості* (досліджувані з низьким рівнем знання схильні надміру оптимістично оцінювати власні знання). Є. Савін та А. Фомін отримали емпіричні результати, що свідчать про відсутність лінійного взаємозв'язку між знанням та упевненістю в ньому за типом «що більше знаю, то більше впевнений». Дослідники вказують на певну фазову динаміку взаємозв'язку рівня володіння знанням та впевненістю, яка, по мірі оволодіння знанням, спочатку знижується, а потім – підвищується [6].

Метамислення неможливо діагностувати, не враховуючи вплив на нього інших метапроцесів та навпаки. Наступна проблема полягає в тому, що на сучасному етапі емпіричне вивчення метамислення здійснюється переважно шляхом діагностики рівня розвитку релевантних йому властивостей. Відтак важко робити висновки про закономірності функціонування та розвитку метапроцесу, про його структуру. Висновки швидше стосуються характеру та ступеня розвитку того чи іншого компонента психіки процесуального змісту.

Щодо останньої проблеми, то А. В. Карпов дійшов висновку, що у взаємодії метапроцесів реалізуються принципи системогенезу: принцип нерівномірності формування компонентів системи (гетерохронність); принцип інтеграції компонентів системи; зростання ступеня диференційованості метакогнітивної сфери в проце-

сі онтогенетичної динаміки тощо. У єдиному процесі генетичного розвитку метакогнітивної сфери поєднуються та суперечливо взаємодіють два контури – об'єктивний (реалізується на субсвідомих рівнях) та суб'єктивний, а точніше, – суб'єктний, що здійснюється за вагомої ролі усвідомленої регуляції.

Ще однією проблемою, яка стосується емпіричного дослідження метамислення є *проблема точності метакогнітивного моніторингу*.

Як зазначає Дж. Меткалф із співавторами, основною методологічною проблемою під час дослідження метакогніції є проблема об'єктивності та точності метакогнітивних суджень. Метакогнітивними судженнями є судження про вивчене, оцінка зусилля, оцінка часу (необхідного або витраченого), що має зв'язок із відчуттям труднощів, оцінка правильності вибору тощо [20].

Точність метакогнітивних суджень пов'язана з двома основними феноменами – *впевненістю у знанні* та *ілюзією знання*. Упевненість у знанні експериментально досліджується як експліцитне чи імпліцитне метакогнітивне судження про ймовірність повної актуалізації певної інформації. Відчуття знання дозволяє суб'єкту визначити місце розташування інформації в структурі ментального простору та ступінь зусилля, необхідного для вилучення цієї інформації.

Часто опрацювання інформації призводить до появи хибного відчуття, що вона засвоєна, тоді як насправді це не так. Так, А. М. Гленбергом, А. Ч. Вілкінсоном, В. Епстайном було виявлено значне неспівпадіння між передбаченим розумінням тексту та рівнем фактичного виконання (йдеться про неточності моніторингу, що спричинили ілюзію знання) [15]. Незначні показники калібрування в ході опрацювання текстової інформації також були отримані Р. Х. Макі та С. Л. Беррі та ін. [19].

На основі внутрішніх, зовнішніх та мнемічних чинників виникають евристики, тобто мислительні стратегії, що також впливають на точність суджень про вивчене. Вони можуть бути поділені, згідно з М. Дж. Серра та Дж. Меткалф, на дві групи: евристики, що сприяють точності метакогнітивного моніторингу та евристики, які є перешкодою на шляху до його ефективного функціонування. До першої групи належать евристики повторного опрацювання інформації з метою виправлення помилок сприймання, евристики, в основі яких намагання відтворити інформацію, евристики прига-

дування попереднього виконання, узагальнення вивченого, знання виду тестової перевірки тощо. До другої групи входять евристики знайомості, плавності обробки інформації, поточного знання, а також асоціативні евристики (евристики асоціацій) та евристики, що безпосередньо спричиняють ілюзію знання [23].

Висновки. Мислення як метапроцес є процесом «другого рівня» складності щодо до традиційно виокремлюваних психічних процесів. Метамислення диференціюється від когнітивних процесів за спрямованістю та за предметом. Метамислення не є самостійним процесом, окремим видом чи типом мислення, а є певним аспектом інших психічних процесів, при цьому визначаючи їхню якість та характер перебігу. Зв'язок між мисленням та метамисленням є нелінійним. Метамислення є одночасно пізнавальним і регулятивним процесом за своєю психологічною природою.

Мислення як метапроцес реалізується тими самими операційними засобами, що й первинний процес, який із ним співвідноситься. Проте функціональність метамислення та вектори його спрямованості становлять предмет багатьох дискусій. Критерії усвідомленості метапроцесів, проблема диференціації когнітивних і метакогнітивних процесів, діагностика метамислення як процесу та всіх його аспектів, системогенез метапроцесів, точність та об'єктивність метакогнітивних знань визначають основні методологічні труднощі в дослідженні мислення як метапізнавального феномена.

Те, що на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення структури, функцій та методів дослідження мислення як феномену метапізнання є стимулом для подальших досліджень.

Література:

1. Григорьева М. С. Метакогнитивные процессы: их структура и роль в решении задач [Электронный ресурс] / М. С. Григорьева // Молодые исследователи России. – Режим доступа : http://mir.spbu.ru/index.php?option=com_k2&view=item&id=110:mns-15-8-02&Itemid=51M.

2. Карпов А. В. Метакогнитивные способности как предмет изучения общей и прикладной психологии / А. В. Карпов // Современные проблемы прикладной психологии: материалы Всерос. науч.-практ. конф. – Ярославль, 2006. – Т. 3. – С. 258–268.

3. Карпов А. В. О некоторых закономерностях взаимосвязи мышления и метамышления / А. В. Карпов // Практическое мышление: теоретические основы и прикладные аспекты. – Ярославль : ЯрГУ, 2008. – С. 31–86.

4. Карпов А. В. Психология метакогнитивных процессов личности / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М. : Институт психологии РАН, 2005. – 352 с.

5. Савин Е. Ю. О некоторых направлениях изучения метакогниций в психологии / Е. Ю. Савин // Психология когнитивных процессов: Материалы 2-й Всероссийской научно-практической конференции. – Смоленск : Универсум, 2005. – С. 1–4.

6. Савин Е. Ю. Уверенность в знании как аспект метакогнитивного мониторинга в учебной деятельности студентов / Е. Ю. Савин, А. Е. Фомин // Научные труды Калужского государственного университета имени К. Э. Циолковского. Серия: Психолого-педагогические науки. – 2011. – С. 244–248.

7. Самойличенко А. К. Проблемы диагностики метамышления [Электронный ресурс] / А. К. Самойличенко // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – № 11(19). – 2012. – Режим доступа : <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/11/samojlichenko.pdf>

8. Самойличенко А. К. Развитие метамышления у студентов [Электронный ресурс] / А. К. Самойличенко, В. С. Чернявская // Сборник научных трудов Sworld по материалам международной научно-практической конференции. – № 11(2). – 2012. – С. 80–82. – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/konfer27/539.pdf>

9. Чернокова Т. Е. О возможностях развития метакогнитивных функций у детей дошкольного возраста с точки зрения культурно-исторической психологии [Электронный ресурс] / Т. Е. Чернокова // Культурно-историческая психология. – 2009. – № 4. – Режим доступа : <http://psyjournals.ru/kip/2009/n4/27001.shtml>

10. Чернокова Т. Е. Роль метакогнитивных знаний в саморегуляции познавательной деятельности старших дошкольников / Т. Е. Чернокова // Культурно-историческая психология. – 2014. – Т. 10. – № 3. – С. 38–45.

11. Flavell J. H. Cognitive development / J. H. Flavell, P. P. Miller, S. A. Miller. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1993. – 423 p.

12. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry / J. H. Flavell. // *American Psychologist*. – 1979. – №34. – P. 906–911.

13. Flavell J. H. Metacognitive aspects of problem solving / J. H. Flavell // *The nature of intelligence* / In L. B. Resnick (Ed.). – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates. – 1976. – P. 231–236.

14. Flavell J. H. The developmental psychology of Jean Piaget / J. H. Flavell // *Handbook of child psychology* / J. H. Flavell, E.M. Markman (Vol Eds.). – New York : D. Van Nostrand, 1963. – P. 200–203.

15. Glenberg A. M. The illusion of knowing: Failure in the self-assessment of comprehension / A. M. Glenberg, A.C. Wilkinson, W. Epstein // *Memory and Cognition*. – 1982. – Vol. 10, No. 6. – pp. 597–602.

16. Kahneman D. Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases / D. Kahneman, P. Slovic, & A. Tversky // Science, New Series. – 1982 Vol. 185. – pp. 1124–1131.

17. Kluwe R. Cognitive Knowledge and executive control: Metacognition / Kluwe // Animal mind-human mind / In: D.R.Griffin (Ed.). – New York : Springer Verlag, 1982. – P. 201–204.

18. Koriat A. Monitoring one's own knowledge during study: A cue-utilization approach to judgments of learning / Koriat. // Journal of Experimental Psychology: General. – 1997. – № 126. – P. 349–370.

19. Maki R. H. Metacomprehension of text material / R. H. Maki, S. Berry // Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition. – 1984. – Vol. 10. – pp. 663–679.

20. Metcalfe J. Cognitive optimism: Self-deception or memory-based processing heuristics? / J. Metcalfe // Personality and Social Psychology Review. – 1998. – Vol. 2, No. 2. – pp. 100–110.

21. Nelson T. Metamemory: a theoretical framework and new findings / T. Nelson, L. Narens // Psychology of Learning and Motivation / In G. Bower (Ed.). – New York : Academic Press, 1990. – P. 125–141.

22. Schoenfeld A. H. What's all the fuss about metacognition? / Schoenfeld // Cognitive Science and Mathematics Education / Ch. 8 in A. H. Schoenfeld (Ed.). – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1987. – P. 189–215.

23. Serra M. J. Effective implementation of metacognition / M. J. Serra, J. Metcalfe // In D. J. Hacker, J. Dunlosky, A. C. Graesser (Eds.), Handbook of Metacognition and Education. – New York, 2009. – pp. 278-298.